

Misiarczyk, Leszek

Dekret "Concilium Nicaenum" i "Concilium Cartaginense Quartum scilicet Statuta Ecclesiae Antiqua" Genadii Massiliensis w pontyfikacie płockim z XII wieku

---

Studia Płockie 38, 119-129

2010

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Leszek Misiarczyk

DEKRET CONCILIIUM NICAENUM I CONCILIIUM CARTAGINENSE QUARTUM SCILICET STATUTA ECCLESIAE ANTIQUA GENADII MASSILIENSIS W PONTYFIKALE PŁOCKIM Z XII WIEKU

Wstęp

W badaniach nad tekstami epoki patrystycznej dużą rolę odgrywają studia poświęcone różnym formom ich przekazu w następnych stuleciach. Wiemy, iż pisma Ojców Kościoła dotarły do naszych czasów zasadniczo w dwojaki sposób: przepisywane *in extenso* w rękopisach i kodeksach, które później stały się podstawą zarówno dla wydań Migne'a jak też współczesnych wydań krytycznych (CCL, CCG, CCEL, SCh) oraz przekazywane w innych późniejszych tekstach. Drugi sposób przekazu jest szczególnie ważny w przypadku tekstów soborowych i synodalnych epoki patrystycznej, gdyż stawały się one bardzo często podstawą prawodawstwa kościelnego w okresie średniowiecza jak też późniejszym. Z taką sytuacją mamy do czynienia w przypadku słynnego *Pontyfikału Płockiego* w którym znajdujemy przekazany jeden z dekretów Soboru Nicejskiego i inny IV Synodu Kartagińskiego, który tak naprawdę pochodzi z Galii i został nam przekazany przez Genadiusza z Marsylii. Pochodzący z XII wieku *Pontyfikał Płocki* może więc być bardzo ważnym źródłem historycznym do rekonstrukcji samego tekstu zawartych w nim dekretów jak również do potwierdzenia autentyczności przekazu w późniejszych zbiorach tekstów soborowych i synodalnych. Zanim jednak przejdziemy do szczegółowych analiz porównawczych interesujących nas kanonów, wypada przybliżyć krótko najważniejsze kwestie związane z *Pontyfikałem Płockim*.

Pontyfikał Płocki z XII wieku

Pontyfikał Płocki do 1941 roku znajdował się przez długie lata w bibliotece kapitulnej, potem w Muzeum Diecezjalnym i wreszcie w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego (od 1929 r.) skąd ostatecznie został wywieziony pod-

czas II Wojny Światowej i obecnie znajduje się w Bayerische Staatsbibliothek w Monachium. Po odkryciu miejsca jego przebywania i udostępnieniu go badaczom został opracowany i przygotowany do druku przez ks. A. Podlesia oraz wydany przez Płockie Wydawnictwo Diecezjalne pt. *Pontyfikał Płocki z XII wieku. Studium liturgiczno-źródłoznawcze. Edycja tekstu*, Płock 1986.¹

Pontyfikał jest księgą liturgiczną sporządzoną na użytek Biskupa i Kościoła Płockiego, gdyż taki właśnie napis zawiera na s. 211 „Liber ecclesie plocensis”. Pod względem treściowym *Pontyfikał* nie jest uporządkowany i mieszają się w nim opisy zarówno obrzędów sprawowanych przez biskupa, prezbitera jak też inne przepisy liturgiczne. A. Podleś po przeprowadzeniu analizy porównawczej pomiędzy *Pontyfikałem Płockim* a *Pontyfikałem Duranda*, *Pontyfikałem Kurii Rzymskiej z XIII wieku*, *Pontyfikałem rzymskim z XII wieku* i *Pontyfikałem rzymsko-germańskim* doszedł do wniosku, że ze względu na znaczące podobieństwa w opisie obrzędów należy on do typu *Pontyfikału rzymsko-germańskiego*. Wskazują na to wyraźnie brak uporządkowanej treści *Pontyfikału*, rozpowszechnione w średniowieczu *benedictiones episcopales sollemnes* oraz tzw. *ordo romanus antiquus de reliquis anni totius officii ac ministeriis*. *Pontyfikał Płocki* byłby więc odpisem prototypu *pontyfikału rzymsko-germańskiego* powstałego w scriptorium w Moguncji w latach 950-961/63, którego późniejsze kopie rękopisów tworzą cztery zasadnicze grupy: niemiecka, włoska, francuska i angielska. A. Podleś jest zdania, że kodeks płocki nie jest bezpośrednią kopią żadnego rękopisu ze wspomnianych czterech grup, lecz odpisem z jakiegoś jeszcze innego manuskryptu francuskiego lub włoskiego.²

Dane paleograficzne, takie jak cechy charakterystyczne łaćnińskiej minuskuły romańskiej, m. in. ornamentyka inicjałów, liniowanie rylcem ołowianym poszczególnych kart oraz brak foliacji i paginacji kart, jak też treść kodeksu, czyli ceremoniał wyboru biskupa przez duchowieństwo i lud oraz dopiski pochodzące z XII wieku wskazują na połowę XII wieku jako czas jego powstania.³ Jako najbardziej prawdopodobne miejsce powstania wymienia się Płock, gdzie w XII wieku przy katedrze lub w klasztorze św. Wojciecha działali pisarze albo kraj Mozy czy północna Francja, co potwierdza podobieństwo pisma w innych kodeksach zachowanych w Płocku pochodzących z całą pewnością z tamtych ośrodków, jak *Biblia Płocka*, *Ewangelia św. Marka* czy *Ewangeliarz*.

Bardzo ważną wskazówkę dotyczącą przeznaczenia kodeksu znajdujemy w tekście przysięgi składanej przez biskupa elekta: *Ego N., sancte illi ecclesie a vestra paternitate consecrandus episcopus, puro corde, vera fide, promitto Deo et Sancte Romane Ecclesie et domino pape, et specialiter sancte Gneznensi ecclesie, et beato Petro, et sancto Adalberto, et tibi domino archiepiscopo meo et successoribus tuis, veram obedienciam et fidelem subiectionem. Ad synodum tuam vocatus, sine di-*

¹ W prezentacji *Pontyfikału* korzystam ze Wstępu edytora tekstu ks. A. Godlesia.

² Por. ks. A. Podleś, Wstęp, w: *Pontyfikał Płocki z XII wieku. Studium liturgiczno-źródłoznawcze. Edycja tekstu*, Płock 1986, s. 34.

³ Por. Ibidem, s. 38.

*latione veniam, ad consecrationem confratrum nostrorum pro iussu tuo occurram, nisi detinear infirmitate, vel alia canonica necessitate. Si quandoque visitaveris parrochiam meam, te pater ut seniore[m] suscipiam, et in nunciis tuis te ipsum recognoscam. Festivitatibus sancte Gneznensis ecclesie, si iusseris curabo interesse, et tue paternitati vita comite in omni bono obedire. Et hoc iuro per Deum et per hoc sacram evangelium.*⁴ Oprócz przysięgi na wierność *sancte Romane Ecclesie ... et domino pape* na szczególną uwagę zasługują słowa posłuszeństwa wobec Kościoła gnieźnieńskiego *specialiter sancte Gneznensi ecclesie ... et sancto Adalberto et tibi domino archiepiscopo meo et successoribus tuis...* a także gotowość do zachwywania świąt tegoż Kościoła *festivitatibus sancte Gneznensis ecclesie, si iusseris curabo interesse*. Tego typu przyrzeczenie posłuszeństwa biskupowi lub arcybiskupowi najstarszej siedziby biskupiej w kraju było składane w tym okresie, jak zauważa A. Podleś, przez biskupów niemieckich i francuskich, nie pojawia się natomiast w pontyfikałach polskich takich jak np. *Pontyfikał Krakowski* z XI wieku czy *Jana Rzeszowskiego*. Fakt jego obecności w *Pontyfikał Płockim* dowodzi, że został on napisany specjalnie dla Polski na zamówienie jakiegoś biskupa metropolii gnieźnieńskiej. A ponieważ w tym okresie metropolia gnieźnieńska obejmowała wszystkie polskie diecezje więc teoretycznie kodeks mógł należeć do jakiegokolwiek z nich. Próby badaczy przypisywania go Gnieznu lub Poznaniowi nie są przekonujące, gdyż spis ksiąg biblioteki katedralnej w Gnieźnie nie zawiera żadnych pontyfikałów zaś w tekście brak jakichkolwiek odniesień do Poznania. Są natomiast dwa wyraźne odniesienia do Płocka przy okazji opisu obrzędu udzielania święceń czy posług ostiariuszom, lektorom, egzorcystom, akolitom, gdy tekst stwierdza, że są oni święceni *ad titulum sancte plocensis ecclesie* (48) oraz w dodatku z XV wieku *liber ecclesie plocensis* (211v). Analiza A. Podlesia, jak dotychczas nie zakwestionowana przez innych badaczy, prowadzi do wniosku, że kodeks został „napisany na zamówienie biskupa płockiego i należał od samego początku do Płocka”.⁵ Wiele wskazuje na to, że został on przygotowany na polecenie biskupa Aleksandra z Malonne (1129-1156) lub biskupa Wenera (1156-1172). Ten ostatni sprowadził w 1157 roku z Akwizgranu do Płocka relikwie św. Zygmunta i gdyby on polecił sporządzić kodeks, niewątpliwie zostałby umieszczony w litanii wszystkich świętych również św. Zygmunt. Brak jego imienia wskazuje, iż kodeks powstał raczej wcześniej na zlecenie biskupa Aleksandra z Malonne czego dowodem może być obecność w litanii wszystkich świętych imienia św. Gertrudy z Nivelles czczonej w ojczyźnie Aleksandra i św. Katarzyny oraz brak św. Wojciecha, którego bez wątpienia umieściłby w litanii biskup polskiego pochodzenia. Przysięga składana przez biskupów polskich arcybiskupowi gnieźnieńskiemu dobrze wpisuje się w ówczesną sytuację Kościoła w Polsce, który za wszelką cenę chciał się uniezależnić od metropolii magdeburskiej. Papież Innocenty II określił bowiem w 1133 roku zależność biskupów polskich od metropolity Magdeburga, a ponieważ biskupa Aleksandra konsekrował arcybiskup gnieźnieński zażądał

⁴ Ks. A. Podleś (ed.) *Pontyfikał Płocki z XII wieku*, s. 49

⁵ Por. ks. A. Podleś, *Wstęp*, w: *Pontyfikał Płocki z XII wieku*, s. 40.

jednocześnie złożenia przysięgi posłuszeństwa właśnie sobie. Tekst więc przysięgi jak też cały kodeks byłby nie tyle abstrakcyjnym dokumentem normatywnym, ile raczej zapisem aktualnej sytuacji Kościoła w Płocku w połowie XII wieku i właśnie jako taki dopiero normatywny dla przyszłych pokoleń.

Teksty epoki patrystycznej w *Pontyfikale Płockim*

Wśród różnych tekstów cytowanych w *Pontyfikale Płockim* znajdujemy dwa pochodzące z epoki patrystycznej. Obydwa pojawiają się w pierwszej części kodeksu zatytułowanej *ordo ad examinandum electum episcopum*. Jest to bardzo ważna wskazówka, ponieważ pokazuje nam, iż w XII wieku w Polsce, a niewykluczone, że również w całej Europie, ryt poddawania kandydata na biskupa publicznemu badaniu oraz konsekracji nowego biskupa oparty był na starożytnych tekstach soborowych i synodalnych Kościoła sięgających IV i V wieku. Dalej, jak zobaczymy, interesujące nas teksty soborowe i synodalne epoki patrystycznej przekazane w *Pontyfikale Płockim* w XII wieku z niewielkimi zmianami dowodzą wielkiej troski Kościoła o zachowanie wiernego przekazu tego typu tekstów przyszłym pokoleniom.

Concilium Carthaginense Quartum scilicet Statuta Ecclesiae Antiqua Genadiusza z Marsylii

Pierwszy tekst synodalny cytowany w *Pontyfikale Płockim* jest określany dekretem IV Synodu Kartagińskiego z 398 roku i dotyczy właśnie publicznego badania kandydata na biskupa. Choć w *Pontyfikale* jest on określany mianem *Concilium Africanorum IIIIor*, to jednak z treści przytaczanego dekretu wynika wyraźnie, że chodzi o Kanon (*Capitulum*) II tego właśnie IV Synodu Kartagińskiego z 398 roku. Problem jednak w tym, że dokładniejsze badania nad tym tekstem przedstawione skrótoowo przez wydawców 149 tomu *Corpus Christianorum, Series Latina* (CCL) pokazały, że nawet jeśli wydawcy tekstów soborowych i synodalnych (Merlin 1524, I, 81; Crabbe – 1558, I, 256; Surius – 1567, I, 511; Bini – 1618, II, 105; Labbe-Cossart – 1671, II 1196; Hordouin – 1725, I, 957; Coleti – 1728-33, II, 1433; Mansi – 1759-1798, III, 945 – VII, 893; Gonzales (PL 84, 199)) określają zazwyczaj go jako IV Synod Kartagiński, to jednak dzisiaj już nikt nie wątpi, iż chodzi raczej o jakiś synod galijski a nie afrykański.⁶ Acta tegoż Synodu znajdują się w *Statuta Ecclesiae Antiqua* a Ch. Munier wykazał, iż samo dzieło jest autorstwa Genadiusza z Marsylii.⁷ Wydawcy tomu 149 *Corpus*

⁶ Por. *Corpus Christianorum, Series Latina*, t. 149, *Concilia Africae anno 345-525*, ed. Ch. Munier, Turnhout 1974, s. 343: „Sub inscriptione Concilii Carthaginensis quarti, ab episcopis ducentis quattuordecim, era 436 (= 398), habiti, editores conciliorum quoddam documentum adferunt, cuius originem gallicam, non autem africanam, fuisse nemo est qui dubitet. Facile enim fuit, post peritissimas inquisitiones fratrum Bellerini, Fr. Maassen, G. Morin, B. Botte, fontes, rationem componendi, finem collectionis explanare, quam Gennadium presbyterum Massiliensem, circa annum 475 descripsisse conieci”.

Christianorum, Series Latina informują, że tekst nowej edycji oparty jest na recenzji hiszpańskiej, dlatego, że to właśnie recenzja hiszpańska najbardziej wpłynęła na prawo kanoniczne w okresie średniowiecza, natomiast galijską i italską umieszczają w aparacie krytycznym.⁸ Na to, że tekst pochodzi ze *Statuta Ecclesiae Antiqua* wskazuje wyraźnie fakt, iż Mansi w swoim wydaniu tekstu IV Synodu Kartagińskiego interesujący nas kanon o badaniu kandydata na biskupa wprowadza, prawdopodobnie za jakimś wcześniejszym rękopisem, zwrotem: *statuta ecclesiae antiqua docent*.⁹ Dla lepszego przedstawienia kanon synodu zachowany w Pontyfikale Płockim zostanie zestawiony synoptycznie z wydaniem w *Corpus Christianorum*:

Pontyfikał Płocki

Statuta ecclesiastica docent, qui episcopus ordinandus est, ante examinetur, si natura prudens est, si docibilis, si moribus temperatus, si vita castus, si sobrius, si semper suis negociis vacans, si humilis, si affabilis, si misericors, si litteratus, si in lege Domini constructus, si in scripturarum sensibus cautus, si in dogmatibus ecclesiasticis exercitatus, et ante omnia si fidei documenta verbis simplicibus asserit, id est Patrum et Filium et Spiritum Sanctum unum Deum esse confirmans, totamque Trinitatis deitatem et consubstantialem et coessentialem et coeternalem et coomnipotentem predicans, singulas quasque in Trinitate personas plenum Deum et totas tres personas unum Deum, si incarnationem divinam non in Patre et Spiritu Sancto sed in Filio tantum credat, ut qui erat in divinitate Dei Patris Filius, ipse fieret in homine hominis matris filius, Deus verus ex Patre et verus (f. 4v) ex matre carnem ex matris visceribus habens et animam humanam rationabilem. Si simul in eo ambe

Corpus Christianorum, t. 149

Qui episcopus ordinandus est, antea examinetur; igitur si natura prudens est, si docibilis, si moribus temperatus, si vita castus, si sobrius, si semper suis negotiis, si hominibus affabilis, si misericors, si litteratus, si in lege Domini instructus, si in Scripturarum sensibus cautus, si in dogmatibus ecclesiasticis exercitatus, et ante omnia, si fidei documenta verbis simplicibus asserat, id est Patrem et Filium et Spiritum sanctum, unum Deum esse confirmans, totamque Trinitate deitatem coessentialem et consubstantialem et coeternalem et coomnipotentem praedicans; si singulam quamque in Trinitate personam plenum Deum et totas tres personas unum Deum, si incarnationem divinam non in Patre neque in Spiritu sancto factam, sed in Filio tantum credat, ut qui erat in divinitate Dei Patris Filius, ipse fieret in homine hominis matris filius, Deus verus ex Patre, homo verus ex matre, carnem ex matris visceribus habens et animam humanam rationalem, simul in eo, ut

⁷ Por. Ch. Munier, *Les Statuta Ecclesiae Antiqua*, Paris 1960.

⁸ Por. CCL, t. 149, s. 343: „Textus heic praebetur recensionis hispanicae, quae maximum influxum in ius canonicum condendum Medii aevi obtinuit; revera in Concordantiam discordantium canonum Magistri Gratiani nonaginta canones huius sylloges (de centum quattuor) transierunt, quorum maxima pars ex recensione hispanica, saepe a Pseudo-Isidoro retractata, venit. Lectorem ad apparatus plenum editionis nostrae remittere liceat, ubi recensio gallica praefertur; recensionem italicam, fratrum Bellerini studio confectam, in PL 56,103 invenies”.

⁹ G. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, t. 3, Paris – Leipzig 1901, s. 950.

nature id est Deus et homo, una persona, unus Filius, unus Christus, unus Dominus, creator et auctor et rector, cum Patre et Spiritu Sancto, omnium creaturarum que sunt, qui passus est vera carnis passione, mortuus est vera corporis sui morte, surrexit vera carnis sue resurrectione et vera anime resumptione, in qua veniet iudicare vivos et mortuos. Querendum eciam ab eo, si Novi et Veteris Testamenti, id est legis, prophetarum et apostolorum unum eundem credat autorem Deum; si diabolus non per condicionem, sed per arbitrium factus sit malus. Querendum eciam ab eo, si credat huius quam gestamus et non alterius carnis resurrectionem; si credat iudicium futurum et recepturos singulos pro his, que in hac carne gesserunt, vel penas vel gloriam; si nuptias non improbet, si secunda matrimonia non dampnet; si in baptismo omnia peccata, id est tam illud originale contractum, quam illi que voluntarie admissa sit, dimittantur; si extra Ecclesiam catholicam nullus salvetur.

Cum his omnibus examinatus, fuerit inventus et plene instructus, tunc cum consensu (f. 5) clericorum et laicorum et conventu totius provincie episcoporum, maximeque metropolitani vel auctoritate vel presencia, ordinetur episcopus, suscipiens in nomine Christi episcopatum, non sue delectationi nec suis motibus, sed sanctorum Patrum diffinitionibus acquiescens. In cuius ordinatione eciam etas requiritur, quam sancti Patres exemplo Salvatoris, in prelegendis episcopis constituerunt.¹⁰

utriusque naturae id est, homo et Deus, una persona, unus Filius, unus Christus, unus Dominus, creaturarum omnium quae sunt et auctor et dominus et creator cum Patre et Spiritu sancto omnium creaturarum, qui passus sit vera carnis passione, mortuus vera corporis sui morte, resurrexit vera carnis suae resurrectione, et vera animae resumptione, in qua veniet iudicare vivos et mortuos. Quaerendum etiam ab eo, si Novi et Veteris Testamenti, id est, legis et prophetarum et apostolorum unum eundemque credat autorem Deum, si diabolus non per conditionem, sed per arbitrium factus sit malus. Quaerendum etiam ab eo, si credat huius quam gestamus et non alterius carnis resurrectionem, si credat iudicium futurum et recepturos singulos pro his quae in hac carne gesserunt, vel poenas, vel praemia, si nuptias non improbet, si secunda matrimonia non dampnet, si carni perceptionem non culpet, si paenitentibus reconciliatis communicet, si in baptismo omnia peccata, id est tam illud originale contractum quam illa quae voluntariae admissa sunt, dimittantur, si extra Ecclesiam catholicam nullus salvetur.

Cum in his omnibus examinatus inventus fuerit plene instructus, tunc consensu clericorum et laicorum ex conventu totius provinciae episcoporum, maximeque metropolitani vel auctoritate vel praesentia ordinetur episcopus, suscepto in nomine Christi episcopatu, non suae dilectioni nec suis moribus sed his Patrum diffinitionibus acquiescens; in cuius ordinatione etiam aetas requiratur, quam sancti Patres exemplo Salvatoris in praelegendis episcopis constituerunt.¹¹

¹⁰ A. Podleś (ed.), *Pontyfikał Płocki z XII wieku*, s. 49-50.

¹¹ Por. *Corpus Christianorum, Series Latina*, t. 149, *Concilia Africae anno 345-525*, ed. Ch. Munier, Turnhout 1974, s. 343-344.

Warto zatrzymać się krótko nad niektórymi różnicami w tekście przekazanym przez *Pontyfikał* a tekstem samego Synodu i próbować wyjaśnić ich naturę. Przy porównywaniu obydwu wersji musimy jednak pamiętać o pewnej bardzo ważnej zasadzie metodologicznej: w tego typu badaniach historycznych zazwyczaj bardziej wiarygodna wydaje się nam wersja przekazana przez zbiory dokumentów soborowych czy synodalnych. Z drugiej strony wiemy, że *Pontyfikał Płocki* powstał na użytek liturgiczny więc z natury rzecz niektóre teksty w nim obecne dostosowano właśnie do potrzeb liturgicznych. W każdym razie, nie ulega wątpliwości, że w *Pontyfikale* znajdujemy źródło przekazu interesujących nas tekstów bardzo cenne do rekonstrukcji przekazu tekstów patrystycznych w źródłach średniowiecznych. Szczegółowe studium porównawcze musiałoby jednak uwzględnić całą tradycję manuskryptyczną dotyczącą interesujących nas fragmentów, by na ich tle ocenić właściwie wartość ich przekazu w *Pontyfikale*. Na to, niestety, nie ma tutaj miejsca, więc poprzestaniemy na zasygnalizowaniu ogólnych różnic i podobieństw pomiędzy dwiema wersjami.

Zacznijmy od stwierdzenia, że w przeważającej części tekst dekretu w *Pontyfikale* i w *Corpus Christianorum* jest taki sam. Większość zmian to charakterystyczne dla łaciny średniowiecznej zastępowanie *t* przez *c*, jak np. *eciam* zamiast *etiam*, opuszczanie dyfhtongów jak np. *provincie* zamiast *provinciae*, opuszczanie *a* w *antea*. Zmiany form gramatycznych z *sit* na *est*, *asserat* na *asserit*, *acquiescens* na *acquiescens* spowodowane zostały najprawdopodobniej tym, że chodzi tutaj o tekst normatywny przytaczany za innymi źródłami, co często prowadziło właśnie do tego typu zamiany. Zdarzają się również zmiany form czasownika oparte na tym samym rdzeniu np. *surrexit* na *resurrexit*, czy *rationalem* na *rationabilem* oraz przestawienia kolejności terminów *consubstantialem et coessentialem et coeternalem*. Wersja w *Pontyfikale* wyraźnie rozpoczyna się odwołaniem do norm kościelnych: *Statuta ecclesiastica docent*. Nie jest to, co prawda, dokładny tytuł dzieła przypisywanego Genadiuszowi z Marsylii *Statuta Ecclesiae Antiqua* tak jak w wydaniu Mansiego, ale autor *Pontyfikału* świadom jest przytaczania wcześniejszej tradycji kościelnej. Cytowanie dekretu za *Statuta Ecclesiae Antiqua* pochodzące z Galii, nawet jeśli ktoś kwestionowałby autorstwo dzieła przypisywane Genadiuszowi z Marsylii, pokazuje wyraźne wpływy galijskie na prawodawstwo średniowieczne Kościoła w Polsce i w diecezji płockiej oraz potwierdzałyby powstanie *Pontyfikału* na zlecenie jakiegoś biskupa pochodzenia galijskiego.

Wersja w *Corpus Christianorum* w zwrocie *si in lege Domini instructus* jest bez wątpienia bardziej poprawna niż wyraźny błąd kopisty w *Pontyfikale*, gdzie widnieje *si in lege Domini constructus* podobnie jak *damnet* zamiast *dampnet*. Dalej, dostrzegamy zmianę *singulam quamque in Trinitate personam plenum Deum* na *singulas quasque in Trinitate personas plenum Deum* w *Pontyfikale*. W tej ostatniej wersji tekstu brakuje także pojedynczych słów, które dobrze precyzują, że wcielenie odbyło się dzięki interwencji Ducha Świętego (*factam*) i Chrystus jako człowiek (*homo*) narodził się z kobiety. W wersji *Corpus Christianorum* mamy dwa razy użyty zwrot *omnium creaturarum* innym razem jako *creaturarum omnium*

podczas gdy *Pontyfikał* przytacza go tylko jeden raz. Odnosi się wrażenie, że w *Corpus Christianorum* mamy do czynienia raczej ze zbyt częstym powtórzeniem niż opuszczeniem w *Pontyfikale*. Wreszcie *ambe nature* zastępujące *utriusque naturae* łatwo wyjaśnić zmianami w średniowiecznej łacinie kościelnej. W *Pontyfikale* brakuje również zwrotów *si carniū perceptionem non culpet, si paenitentibus reconciliatis communicet*, ale trudno jednoznacznie rozstrzygnąć bez dokładniejszych badań porównawczych czy zostały one opuszczone czy też dodane w tradycji manuskryptycznej na której opiera się *Corpus Christianorum*. Nie wykluczone, że miały one swoje znaczenie podczas kontrowersji w IV i V wieku w okresie sporów Kościoła z manicheizmem czy też zmagania się z kwestią *lapsi*, które autor *Pontyfikału* uznał za nieaktualne w XII wieku i dlatego pominął. Jeśli rzeczywiście tłem tych określeń byłby manicheizm i kwestia *lapsi*, to byłby to ślady kontrowersji charakterystycznych dla Kościoła w Afryce północnej, co mogłoby wskazywać na pochodzenie tych norm właśnie z tamtego obszaru geograficznego. Genadiusz z Marsylii, jeśli rzeczywiście to on jest autorem *Statuta Ecclesie Antiqua* mógł przecież zebrać różne normy kościelne IV i V wieku, w tym także afrykańskie. Nie wykluczone, że ślad afrykańskiego pochodzenia dekretu pozostałby właśnie w *Pontyfikale Płockim*, który wyraźnie określa go jako dekret IV Synodu Kartagińskiego.

Podumowując możemy stwierdzić, że tekst dekretu w przeważającej części odpowiada temu, który został wydany w *Corpus Christianorum* 149. Potwierdza to szczególną troskę Kościoła epoki patrystycznej i średniowiecza o wierny przekaz ważnych tekstów dotyczących prawodawstwa i dyscypliny kościelnej. Dalej, jak już pisaliśmy wcześniej, ryt publicznego badania kandydata na biskupa w Polsce, a prawdopodobnie również w Europie w okresie średniowiecza oparty był na zasadach ustalonych przez Kościół w epoce patrystycznej i pozostał zasadniczo niezmienny do XII wieku.

Concilium Nicaenum

Drugim fragmentem cytowanym w *Pontyfikale Płockim* jest Kanon IV Soboru Nicejskiego z 325 roku, który dotyczy konsekracji biskupa. Dekrety tego pierwszego Soboru Powszechnego, jak wiemy, powstały pierwotnie w języku greckim, a tradycja tłumaczeń na język łaciński ma swoją długą i skomplikowaną historię.¹² Najstarszy przekład łaciński, lecz prawdopodobnie tylko samego wyznania wiary został dokonany dosyć wcześnie, bo już przez Hilarego z Poitiers i znajduje się we fragmentach jego dzieł historycznych pochodzących najprawdopodobniej z 356 roku.¹³ Inne fragmenty zostały przetłumaczone przez Hilarego w jego dziele *De synodis* z 359 roku, Lucyferiusza z Cagliari w *De non parcendo in*

¹² Por. G. Alberigo et alii (edd.), *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bologna 1973, s. 91-94.

¹³ Idem, s. 93 „Versio latina omnium antiquissima est Hilari Pictaviensi in fragmento ex opere historico quod anno 356 editum videtur”.

Deum deliquentibus z 355-360 roku, Grzegorz z Elwiry w dziele *De fide orthodoxa contra arianos* z 360 roku, w *Commentarius in Symbolum* anonimowego autora pochodzącego z 375-380 roku czy Nicetasa Romesianusa w *Ratione fidei* powstałe w latach 380-400. Najbardziej rozpowszechnione jednak zarówno w epoce patrystycznej jak też później w średniowieczu było tłumaczenie Dionizego Małego, które stało się podstawą współczesnych wydań krytycznych łacińskiej wersji dekretów Soboru Nicejskiego, jak np. wydanie G. Alberigo i inni (edd.), *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bologna 1973. Dla lepszego określenia wartości przekazu dekretu IV Soboru w Nicei w *Pontyfikał Płockim* z XII wieku zestawimy go z tłumaczeniem Dionizego Małego i tekstem greckim Soboru:

Sobór Nicejski – wersja grecka (Jana Scholastyka)	Sobór Nicejski – wersja łacińska Dionizego Małego	Pontyfikał Płocki – wersja łacińska
<p>Ἰπὸ πόσων καθιστασθαι τὸν ἐπίσκοπον</p> <p>Ἐπίσκοπον προσήκει μάλιστα μὲν ὑπὸ τῶν τῶν τὴν ἐπαρχίας ἐπισκόπων καθιστασθαι· εἰ δὲ δυσχερὲς εἴη τοῦτο ἢ διὰ κατεπίγειουσιν ἀνάγκην ἢ διὰ μῆκος ὁδοῦ, ἑξάπαντος τρεῖς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγομένους, συμψήφω γινομένων καὶ τῶν ἀπόντων καὶ συντιθεμένων διὰ γραμμάτων, τότε τὴν χειροτονίαν ποιεῖσθαι¹⁴</p>	<p>De ordinatione episcoporum</p> <p>Episcopum convenit maxime quidem ab omnibus qui sunt in provincia episcopis ordinari. Si autem hoc difficile fuerit, aut propter instantem necessitatem aut propter itineris longitudinem: modis omnibus tamen tribus in id ipsum convenientibus et absentibus episcopis pariter decernentibus et per scripta consentientibus tunc ordinatio celebretur.¹⁵</p>	<p>Ex concilio Niceno qualiter ordinetur</p> <p>Episcoporum convenit maxime quidem ab omnibus, qui sunt in provincia, episcopis ordinari. Si autem hoc difficile fuerit, aut propter instantem necessitatem aut propter itineris longitudinem, tribus tamen omnimodis in idipsum convenientibus et absentibus quoque pari modo decernentibus et per scripta consentientibus tunc ordinatio celebretur.¹⁶</p>

Zatrzymajmy się krótko nad tymi trzema wersjami tekstu kanonu IV. Warto zauważyć, że *Pontyfikał* powołuje się na pierwszy powszechny Sobór Kościoła z 325 roku, który, jak widać, cieszył się nadal bardzo dużym autorytetem w kwestiach dyscyplinarnych także w średniowieczu nawet jeśli tematem wiodącym na nim była herezja arianizmu, a nie rozstrzygnięcia dyscyplinarne Kościoła. Dalej, uderzający jest fakt, że prawie cały tekst Kanonu IV, opuszczone zostało tyl-

¹⁴ Sobór Nicejski, Kanon IV, w: G. Alberigo et alii (edd.), *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bologna 1973, s. 7. Por. także A. Baron – H. Pietras (edd), *Dokumenty Soborów Powszechnych*. Tekst grecki, łaciński, polski, t. I, Kraków 2001, s. 28.

¹⁵ Sobór Nicejski, Kanon IV, w: G. Alberigo et alii (edd.), *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bologna 1973, s. 7. Por. także A. Baron – H. Pietras (edd), *Dokumenty Soborów Powszechnych*. Tekst grecki, łaciński, polski, t. I, Kraków 2001, s. 28.

¹⁶ A. Podleś (ed.), *Pontyfikał Płocki z XII wieku*, s. 50.

ko ostatnie jego zdanie, jest przytaczany w *Pontyfikale* praktycznie dokładnie tak jak w tłumaczeniu łacińskim tego dekretu. Zamiana w początkowym wersecie liczby pojedynczej zarówno wersji greckiej (ἐπίσκοπον) jak też łacińskiej (*episcopum*) na liczbę mnogą *episcoporum* w *Pontyfikale* dowodzi, że zasada ta stała się w XII wieku ogólna i obowiązywała przy konsekracji wszystkich biskupów. Niewykluczone, że inspiracją dla *Pontyfału* był już sam tytuł tłumaczenia łacińskiego Kanonu IV, który zawiera liczbę mnogą (*De ordinatione episcoporum*) podczas gdy grecki zachowuje liczbę pojedynczą. Mielibyśmy więc do czynienia z tendencją do upowszechnienia zasady nicejskiej już na etapie jej łacińskiego tłumaczenia przez Dionizego Małego. Druga niewielka zmiana dotyczy kolejności zwrotów: tłumaczenie łacińskie dekretu brzmi *modis omnibus tamen tribus in id ipsum*, natomiast w *Pontyfikale* mamy *tribus tamen omnimodis in idipsum*. Różnica, jak widać, dotyczy właśnie kolejności poszczególnych wyrazów i nie zmienia samego sensu zdania. I wreszcie trzecia różnica: *Pontyfał* opuszcza z *absentibus episcopis* ostatni wyraz oraz zastępuje *pariter* przez *quoque pari modo*. Różnica jednak znowu dotyczy raczej formy niż sensu samego zwrotu. Dla historii prawodawstwa kościelnego ważna jest jednak nie tyle forma przekazu, ale przede wszystkim treść samego kanonu IV Soboru Nicejskiego. Nakazuje on bowiem, aby biskup był konsekrowany przez wszystkich biskupów prowincji. Jeśliby zaś to wymaganie spotkało się z trudnościami z powodu jakiejś pilnej potrzeby lub odległości, Sobór poleca, by w jednym miejscu zebrało się przynajmniej trzech biskupów wraz z pisemnymi zezwoleniami nieobecnych i wtedy należy dokonać konsekracji. Metropolita jedynie potwierdza ten wybór kandydata na biskupa. Schtaz uważa, że kanon IV dotyczący ustanawiania nowego biskupa nie tylko przez jednego biskupa, ale przez wszystkich biskupów prowincji lub w przypadku trudności przynajmniej przez trzech z nich jednak ze zgodą pisemną nieobecnych i ostateczną aprobatą metropolity był skierowany przeciwko skłonnościom niektórych metropolitów, by samemu obsadzać stolice biskupie swoimi faworytami. Ustanowienie nowego biskupa powinno zatem być zawsze aktem kolegialnym. Nakaz ten, który później odnoszono tylko do święceń biskupich i w takiej formie przetrwał on do naszych czasów, pierwotnie dotyczył całego procesu wyboru kandydata na biskupa, który obejmował zarówno egzamin kandydata, kanoniczne ustanowienie go jak też sam moment konsekracji biskupiej.¹⁷ Dobrym przykładem rozdzielenia egzaminu i kanonicznego ustanowienia biskupa od samego momentu święceń jest właśnie *Pontyfał Płocki*, według którego egzamin odbywał się wcześniej w oparciu o akta wspomnianego IV Synodu Kartagińskiego, natomiast zasada dotycząca obecności trzech biskupów do konsekracji nowego została przywołana z Soboru Nicejskiego. Nakaz konsekracji nowego biskupa przynajmniej przez trzech innych jest bardzo starą praktyką Kościoła i najwcześniej pojawia się już w kanonie 20 Synodu w Arles z 314 roku: *De his qui usurpant sibi soli debere episcopum ordinare, placuit ut nullus hoc sibi praesumat, nisi assumptis*

¹⁷ Por. K. Schatz, *Allgemeine Konzilien – Brennpunkte der Kirchengeschichte*, Paderborn 1997, tł. polskie Sobory Powszechnie. Punkty zwrotne w historii Kościoła, Kraków 2001, s. 30.

*sibi aliis septem episcopis; si tamen non poterit septem, infra tres non audeat ordinare.*¹⁸ Nakaz ten potwierdza właśnie Sobór Nicejski domagając się obecności wszystkich lub przynajmniej trzech biskupów prowincji z pisemną zgodą nieobecnych. Podobnie Synod w Antiochii z 341 roku (kanon 20) żąda obecności wszystkich biskupów prowincji, a gdyby to było trudne do wykonania, konieczne jest zebranie się większości z nich albo przynajmniej wyrażenie swojej opinii na piśmie.¹⁹ Późniejsze Kanony Apostolskie 1 domagają się obecności dwóch albo trzech biskupów do ustanowienia nowego biskupa (Ἐπίσκοπος τοίνυν ὑπο ἐπισκόπων χειροτονείσθω δύο ἢ τριῶν),²⁰ podobnie jak Konstytucje Apostolskie III, 20,1 (Ἐπίσκοπον δὲ προστάσσομεν χειροτονείσθαι ὑπὸ τριῶν ἐπισκόπων ἢ τὸ γοῦν ἕλλαττον ὑπὸ δύο) i VIII, 27,2 (Ἐπίσκοπος ὑπὸ τριῶν ἢ δύο ἐπισκόπων χειροτονείσθω).²¹ Widzimy więc, że oddzielenie ustanawiania biskupa od momentu jego konsekracji nastąpiło dosyć wcześnie, gdyż zarówno Kanony Apostolskie jak też Konstytucje Apostolskie, datowane na IV-VI wieku nakaz obecności dwóch lub trzech biskupów odnoszą już tylko do momentu święceń.

Widzieliśmy, że tekst Kanonu Soboru Nicejskiego z 325 roku, który dotyczył zasad konsekracji nowego biskupa zachował się praktycznie niezmienny, co potwierdza *Pontyfikał Płocki* z XII wieku, aż do czasów średniowiecza. Zasady ustalone na Soborze Nicejskim w 325 roku, by nowy biskup był konsekrowany przez wszystkich biskupów prowincji, a jeśli z różnych powodów byłoby to niemożliwe, niech zbierze się w jednym miejscu przynajmniej trzech biskupów zaopatrzonych w pisemne zezwolenie nieobecnych i wówczas niech dokonają konsekracji, w formie niezminionej przetrwały do XII wieku, a także z niewielkimi modyfikacjami aż do naszych czasów. Potwierdza to kolejny raz wielką troskę Kościoła epoki patrystycznej i średniowiecza o wierny przekaz tekstów prawnych i dyscyplinarnych następnym pokoleniom.

SUMMARY

The article shows that the *Decree of Concilium Carthaginense quartum* which in reality is a decree taken from *Statua Ecclesiae Antiqua* collected by Genadius Massiliensis and the *Decree of Concilium Nicaenum* have been transmitted in Pontifical of Płock of XII century in almost unaltered form. It confirms that the public examination of a candidate to episcopacy and the rite of new bishop's consecration was performed in medieval Poland and in Europe according the rules established in IV century C. E.

¹⁸ Synod w Arles 20, w: A. Baron – H. Pietras (edd.), *Synodi et Collectiones Legum*, Vol. I. *Acta Synodalia ab anno 50 ad annum 381*, Kraków 2006, s. 73-73*.

¹⁹ Por. A. Baron – H. Pietras (edd.), *Synodi et Collectiones Legum*, Vol. I. *Acta Synodalia ab anno 50 ad annum 381*, Kraków 2006, s. 140-140*.

²⁰ Kanony Apostolskie 1, w: A. Baron – H. Pietras (edd.), *Synodi et Collectiones Legum*, Vol. I. *Acta Synodalia ab anno 50 ad annum 381*, Kraków 2006, s. 273-273*.

²¹ Por. Konstytucje Apostolskie III, 20,1, w: A. Baron – H. Pietras (edd.), *Synodi et Collectiones Legum*, Vol. I, s. 96-96* i s. 256-256*. Por. także Konstytucje Apostolskie VIII, 4,6.